Cilt XXIX 2000

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Edebiyat Fakültesi

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Dergisi

Kurucu:

A. Caferoğlu

İSTANBUL

İ. Ü. Basımevi ve Film Merkezi

2000

MÜSTECÂBÎZÂDE İSMET'İN *MÜNTEHAB RUBÂİYYÂT-I HAYYÂM TERCÜMELERİ* ADLI ESERİ

M. Fâtih ANDI*

Ömer Hayyam, Türk edebiyatının çok iyi tanıdığı, gerek Divan şairlerinin ve gerekse XIX. yüzyıldan bugüne Yeni Türk Edebiyatı şairlerinin severek okudukları, etkisinde kaldıkları bir şairdir[1].

Divan edebiyatında Hayyam'ın ismi sık sık geçiyor olmasına rağmen, onun *Rubaiyyât*'ının bu dönemde Türkçe'ye aktarılmış örneklerine rastlamak zordur. Divan şairlerinden bazıları, meselâ Fehîm-i Kadîm gibi

"Nâçâr ki mest-i aşk-ı Hayyâm oldum,
Bu çârsû-yı cihânda bed-nâm oldum,
Aşk ile idüp rubâîye meyl Fehîm,
Hayyâm-sıfat şöhret-i eyyâm oldum."[2]

diyerek, Hayyam'ın rind-meşrebliğini ve bilhassa rubaîdeki ustalığını takdir etmişler, Azmîzâde Hâletî gibi bazıları ise

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

1 Hayyam'ın hayatı hakkında bk. V. Minorsky, "Ömer Hayyam" madd., *İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul 1970, (MEB Yay.), s. 472-480; Abdülbaki Gölpınarlı, *Hayyam - Rubaîler ve Silsilat-al-Tartîb, İbn-i Sinâ'nın Tamcid'i ve Tercemesi*, İstanbul 1953, s. III-XLVI; a. mlf., *Hayyam ve Rubaîleri*, İstanbul 1973, s. 5-22.

2 Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm - Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara 1991, s. 704.

"Gûyâ sütûn-ı hayme-i mânâ olup kalem
Hayyâm-ı çârsû-yı rubâî benem bu dem."[3]

yollu mısralarla kendi rubaîlerindeki ustalığı Hayyam'ınki ile denk tutarak övünmüşlerdir. Fakat buna karşılık Hayyam'ın rubaîleri bu dönemde yaygın olarak tercüme edilmemiştir. Biz bunu, divan şairlerinin aldıkları eğitimin verdiği Farsça bilgisi ve içinde yetiştikleri edebî kültürün sağladığı bir imkân olarak bu rubaîleri zaten orijinallerinden okuyor olmaları ile açıklamanın doğru olacağına inanıyoruz.[4]

Hayyam'ın rubaîlerinin asıl yoğun olarak Türkçe'ye çevrilmeye ve bu çevirilerin Farsça bilmeyen edebiyat okuyucuları tarafından da ilgi ve beğeni görmeye başlaması ise Yeni Türk Edebiyatı döneminde olmuştur. Bu ilginin ve adeta yeniden farkına varışın arkasında yatan sebeplerin başında ise, Hayyam'ın XIX. yüzyılda Avrupa tarafından farkedilmesi ve şiirlerinin Batı dillerine çevrilerek büyük takdir toplaması, etrafında bir Batılı muhibler yekûnu oluşturması, adına klüpler, dernekler hatta enstitüler kurulması durumu gelmektedir. Bu durum, Ömer Hayyam ismini müslüman Şark âleminin dışına taşımış, onun yüzyıllar sonra bütün dünyada tanınan, eseri birçok dillere defalarca çevrilen bir şair olmasını doğurmuştur.

Avrupa kültür ve edebiyatında Ömer Hayyam ismi önceleri Thomas Hyde, Barthelemy d'Herbelot, Garcin de Tassy, tarihçi Hammer gibi isimlerin kalemlerinde değişik zamanlarda, değişik vesilelerle bahis konusu edilir. Fakat Batı'da Hayyam'ı asıl büyük şöhretine ulaştıran ilk isim meşhur İngiliz edebiyat araştırmacısı ve edebiyatçısı Fitzgerald'dır. Fitzgerald, Hayyam rubaîlerini manzum olarak İngilizce'ye aktarır ve 1859 yılında Londra'da bastırır. Onu, bir Fransız edebiyat araştırmacısı olan Nicolas izler. Nicolas da rubaîleri metinlerinin asılları ve tercümeleri ile 1867'de Paris'te neşretmiştir. Bu iki çeviri ile Hayyam'dan haberdar olan Avrupalı edebiyat okuyucusu, şairin rubaîlerindeki düşünceleri kendi serbest ve kayıtsız dünya görüşlerine ve kafalarındaki esrarengiz, zevkperest Şark imajına çok uygun bulmuş olmalılar ki, *Rubâiyyât*'ın gördüğü rağbet, daha sonraki yıllarda pek çok tercümesinin yapılmasını doğurur[5]. Hayyam, Batılı'nın çok sevdiği, zevkle okuduğu, hayran kaldığı bir Doğulu şair olarak Avrupa edebiyatlarına nüfûz eder.

3 Bayram Ali Kaya, *Azmîzâde Hâletî - Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1996, s. 66.

4 Hayyam'ın divan şiirindeki yerine dair daha geniş bilgi için bk. M. Fatih Andı, "Türkçe'de Rubâiyyât-ı Hayyam Tercümeleri", *İlmî Araştırmalar*, nr. 7, İstanbul 1999, s. 9- 29.

5 Bu konuda bk. V. Minorsky, a.g.m.; Abdullah Cevdet, *Rubâiyyât-ı Hayyâm*, İstanbul 1926, s. 8-18; Rıza Tevfik, *Ömer Hayyam ve Rubâîleri*, İstanbul 1945, s. 12-18.

Batılı edebiyat çevrelerinin bu rağbeti ve dikkati, XIX. yüzyılda, bir süredir ilgisini Batı'ya yöneltmiş ve kendi edebiyatının beslendiği kaynakları unutmuş gibi görünen bizim Tanzimat sonrası Türk edebiyatçılarının da Hayyam'a yeniden, yeni bir dikkatle bakmaya, ona yeniden yönelmeye başlamalarına yol açmıştır[6].

Bu yönelişin ve ilginin ilk örneği, kendisi de İran asıllı bir şair ve edebiyat muallimi olan Muallim Feyzî Efendi'nin kaleminden çıkar. Muallim Feyzî'nin *Hayyam* isimli bu eseri saygı duyduğu ve değer verdiği Muallim Naci'nin teşviki ve yardımı ile evvelâ 1302/1885 yılında Ahmed Midhat Efendi'nin *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesinde tefrika suretinde yayımlanır, ardından da 118 sayfalık bir kitap olarak 1303/1886 senesinde basılır[7].

Muallim Feyzî'nin *Hayyam'ı* iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Ömer Hayyam'ın hayat hikâyesi , ikinci bölümde ise rubaîlerinden yapılan seçmeler ve bunların mensur olarak yapılmış çevirileri mevcuttur. Kitabın sonunda ise, Muallim Feyzî'yi böyle bir eseri hazırlamaya teşvik eden Muallim Naci'nin bir "Takriz"i yer almaktadır[8].

Mualim Feyzî Efendi'nin kitaplaşmış bu çalışmasından sonra yine kitap olarak Türk okuyucusunun karşısına çıkan ve devrinde büyük kabul ve ilgi toplayan bir eser olarak Abdullah Cevdet'in ilk baskısını 1914 senesinde, genişletilmiş ikinci baskısını ise 1926'da yaptığı *Rubâiyyât-ı Hayyam ve Türkçe'ye Tercümeleri* isimli eseri[9] ile, 1922'de Hüseyin Daniş ve Rıza Tevfik'in müştereken hazırladıkları *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam* kitabı[10] gelir.

Muallim Feyzî'nin *Hayyam'ı* ile son söylediğimiz bu iki eser arasında, kitaplaşmamış, yazma halinde kalmış ve hatta üzerinden geçen zamanla unutulmaya yüz tutmuş, adı yalnızca hazırlayıcısının hayat hikâyesinden bahseden kaynaklarda bir-iki satırlık "meşkûk" bir bilgi olarak araya sıkışmış önemli ve geniş hacimli, zengin muhtevalı bir başka eser daha vardır ki bu da Ara Nesil edebiyatçılarından Müstecâbîzâde İbrahim İsmet Bey'in *Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyam Tercümeleri* isimli eseridir.

---

6 Bu konuda geniş bilgi için bk. M. Fatih Andı, a.g.m., s. 12- 14.

7 Muallim Feyzî, *Hayyâm*, İstanbul 1303/1886, (Şirket-i Mürettibiye Matb.), 118 s.

8 Kitap hakkında daha fazla bilgi için bk. M. Fatih Andı, "Türkçe'de Rubâiyyât-ı Hayyam Tercümeleri", *İlmî Araştırmalar*, nr. 7, İstanbul 1999, s. 14-15. (Bu çalışmamızda, Muallim Feyzî'ninkinden başlayarak bugüne kadar Hayyam rubaîlerinin Türkçe'de yapılan tercümelerinden kitaplaşmış olanlar ile Ömer Hayyam'dan bahseden araştırma, inceleme ürünü eserler ve Hayyam'dan bahseden romanlar, risâleler üzerinde durulmuştur.)

9 Abdullah Cevdet, *Rubâiyyât-ı Hayyâm ve Türkçe'ye Tercümeleri*, İstanbul 1914, (Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı), 256 s.; 2. bs. İstanbul 1926, (Şirket-i Mürettibiye Matb.), 454 s.

10 Hüseyin Daniş-Rıza Tevfik, *Rubâiyyât-I Ömer Hayyam*, İstanbul 1340/1922, (Evkaf Matb.), 368 s.

***

Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyâm Tercümeleri, Müstecâbîzâde İsmet Bey'in[11] Midilli'de sürgünde iken hicrî 1321 (1904) yılında hazırladığı bir eseridir. Şair bu eserini sürgün yılları sonrasında da bastırıp neşretme imkânını bulamamış, *Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyâm Tercümeleri,* yazma halinde kalmıştır.

---

11 Müstecâbîzâde İbrahim İsmet (1868-1917): Balıkesir'de doğmuş, tahsiline orada başlamış, daha sonra İstanbul'a gelerek Mekteb-i Hukûk'u bitirmiştir (1897). İlk şiirleri Bursa'da neşrolunan *Nilüfer* dergisinde çıkan Müstecâbîzâde, İstanbul'daki tahsil yıllarından başlayarak, başta *Mekteb* olmak üzere, *Maârif, Hazîne-i Fünûn, Mâlûmât* ve daha sonraları ise 1898'de başmuharrirliğini üstlendiği *Musavver Terakkî* ile *İrtikâ, Resimli Gazete, Marifet* gibi mecmualarda ve ayrıca *Tercümân-ı Hakîkat, Sabah, İkdam* gibi devrinin önemli gazetelerinde yazılarını ve şiirlerini neşretmiştir. İzmir'de çıkan *Hizmet* ve *Âhenk* ile *İttihat, Tenkit* ve *Muallim* gibi gazete ve dergiler ise, onun hayatının son dönemlerinde imzasını gördüğümüz yayın organlarıdır.
Gençlik yıllarında bir yandan da Jön-Türklerle yakınlık kuran ve sürgünde bulunan Ebuzziya Tevfik ile mektuplaşan Müstecâbîzâde, kısa sürede sarayın dikkatlerini üzerine çekmiş, uyarılmış, çok geçmeden de tutuklanarak yargılanmış ve beş yıl kalacağı Midilli'ye sürgün edilmiştir. *Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyam Tercümeleri* adlı eseri bu yılların mahsulüdür.
Sürgün hayatı 1905'te sona eren İsmet, bir süre İzmir'de Reji İdaresi Umûr-ı Hukûkiyye Müdîriyeti'ne atandı ve II. Meşrûtiyet'in ilânına kadar İzmir'de kaldı. Temmuz-Ağustos 1906 tarihlerinde *Hizmet* gazetesini tekrar neşre teşebbüs ettiyse de, sürdüremedi.
II. Meşrutiyet sonrasında, Ekim 1909-Şubat 1912 arasında zaman zaman İzmir gazetelerinden Âhenk'te ve *İttihad*'da imzası görüldü.
Bir aralık hanımının memleketi olan Foça'ya yerleşerek, bir süre münzeviyâne bir hayat geçirdi. II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a gelen Müstecâbîzâde beklediği rağbeti bulamadı ve İzmir'e dönerek İzmir İstînâf Hukûk Mahkemesi âzâlığına tayin edildi. 1914 yılında bu görevden ayrılarak serbest avukatlık yapmaya başladı, *Hıyâbân* isimli bir derginin neşrine başladı. Dergide ve avukatlıkta umduğu ilgiyi göremeyen yazar, I. Dünya Savaşı yıllarında duçar olduğu fakr u zaruret dolayısıyla yeniden memuriyete dönmek zorunda kaldı (1916) ve Isparta İstînâf Müdddeîumûmîliği vazifesiyle Isparta'ya gitti. Müstecâbîzâde, Mayıs 1917 tarihinde, 49 yaşında, burada vefat ettmiştir.
Eserleri şunlardır: *Lûgat-i Nâci* (1891). (Muallim Naci'nin "fetvâ" maddesine kadar yazabildiği, vefatı üzerine yarım kalmış olan bu lûgatini Müstecâbîzâde tamamlamıştır.), *Furûk-ı Elfâz* (1893), *Terâne* (1893), *Muvaffakiyyât-ı Osmâniyye Yahud Yâdigâr-ı Zafer* (1897), *Dâsitân-ı Zafer* (1898), *Rafael* (1898, Lamartine'den tercüme), *Yâdigâr-ı Şehrâyîn* (1900), *Nâilî-i Kadîm* (1900), *Rehber-i İttihâd* (1909), *Şükûfe-çîn* (1912) ve *Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyâm Tercümeleri.*
(Müstecâbîzâde İsmet'in hayatı hakkında geniş bilgi için bk. M. Fatih Andı, *Bir Ara Nesil Edebiyatçısı: Müstecâbîzâde İsmet Bey-Hayatı ve Eserlerinden Seçmeler,* İstanbul 1999, (Yayımlanmamış çalışma), 157 s.)

Tespitimize göre eserin iki nüshası mevcuttur. Bunlardan birisi Balıkesir'den bize intikal eden bir nüshadır. Diğeri ise Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Kitapları bölümünde Edb. 221 numarada kayıtlıdır.

Şairin en yakın dostlarından birisi olan Ebussuûdzâde Suûd el-Mevlevî (Suud Yavsı) hem *Mahfil* dergisindeki[12], hem de *Kaynak* dergisindeki[13] Müstecâbîzâde İsmet'ten bahseden uzun yazılarında bu eserin hikâyesine dair kısa temaslarda bulunmaktadır.

Suûd el-Mevlevî'nin *Kaynak* dergisinde bildirdiğine göre, Müstecâbîzâde bu eserini Midilli'de sürgünde iken, "o zamanlarda Midilli'nin mûteber simalarından ve erbâb-ı fazl u kemâlden "Beybaba" diye marûf olan bir pîr-i muhteremin arzu ve iltiması ile" vücuda getirmiş ve bir nüshasını da bu Beybaba'ya takdim eylemiştir[14].

Suûd el-Mevlevî (Suûd Yavsı), kendisinin uzun yıllar görev yapmış olduğu Ali Emîrî (Millet) Kütüphanesi'nde bulunan *Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyâm Tercümeleri* nüshasının başına yazdığı "Bu Eser-i Güzînin Mütercim-i Mağfûru Müstecâbîzâde İsmet Bey Merhûma Dair Birkaç Söz" başlığını taşıyan kısa yazısında ise bu eserin kendi eline geçişinin hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

"Eserlerinin en âlî ve mükemmeli bu kitab-ı bedî' ü belîğdir. Midilli'de hengâm-ı iğtirâbında bunu yazmış ve o zamanlar oranın eşrâfından bulunan kitap ve mütâlâa meraklısı bir zâta müsveddesini ihdâ eylemiş ve o sıralarda mahall-i mezkûrda tahrîrât müdürü bulunan dayım Arif Bey tarafından ceste ceste istinsah edilerek mektuplarla taraf-ı kemterâneme irsâl edilmişti. Bilâhare mütercim-i muhteremine bu eser-i güzîn kalem-i kemterânemle istinsah edilerek takdim olunmuştu."

Müstecâbîzâde, Midilli dönüşünde bazı vesilelerle zaman zaman bu eserinin üzerinde durmak, yeniden gözden geçirmek ve ilk sayısını 16 Mayıs 1330/29 Mayıs 1914'te çıkardığı ve ancak beş sayı dayanabilen *Hıyâbân* mecmuasında tefrika etmek arzusunda olmuştur.

Nitekim Suûd el-Mevlevî'ye yazdığı 1 Mart 1330 tarihli bir mektubunda, Abdullah Cevdet'in *İctihad*'da *Rubâiyyât-ı Hayyâm*'ı neşretmeye başlamasının şairi epeyce heyecanlandırdığını görüyoruz:

12 Suûd el-Mevlevî, "Müstecâbîzâde İsmet Bey", *Mahfil*, nr. 6, Rebîülâhir 1339, s. 107 - c.3, nr. 32-33, Cemâziyelâhir-Recep 1341, s. 147.

13 Ebussuûd-oğlu Suûd Yavsı, "Müstecâbîzâde İsmet", *Kaynak (Balıkesir Halkevi)*, c. 9, nr. 102-103, 19 Temmuz-Ağustos 1941, s. 531-570.

14 a.y., s. 542.

"Azizim,

Nasılsınız, ne âlemdesiniz? (...) *İctihad* gazetesini görüyor musunuz? Doktor Cevdet Bey Hayyam'ı neşrediyor. Fakat bazı rubâiyyâtı o kadar fena, o kadar yanlış anlayarak tercüme ediyor ki..."[15].

Müstecâbîzâde, bir süre sonra da bu eserini *Hıyâbân*'ında neşretmek arzusunu Suûd Bey'e yazdığı bir başka mektupta açar ve kendisinden bu eserinin bir nüshasını ister:

"Bendeniz bu risâleye *Hayyâm*'ı tefrika suretiyle derc etmek tasavvurundayım. Fakat nezdimde nüshası yok. Eğer sizdeki nüsha irsâl buyurulur veyahut bir mübeyyize istinsah ettirilerek gönderilirse, azîm teşekkürler ederim. Bunu bazı tashîhât ve ilâvât ile neşredersek pek hoş olur zannediyorum. Keremnâmelerine intizâr ile arz-ı tahiyyât ve iştiyâkat eylerim azîzim efendim."[16].

Fakat dergisinin uzun ömürlü olmaması yüzünden Müstecâbîzâde İsmet Bey bu arzusunu gerçekleştiremez. Zira *Hıyâbân,* 29 Mayıs 1914 tarihli ilk sayısından sonra ancak beş sayı dayanabilmiş, Müstecâbîzâde İsmet'in onbeş günde bir neşretmeyi düşündüğü ve yıllar öncesinden hep neşrinin hayalini kurduğu bu mecmuası bir yandan yaklaşan I. Dünya Savaşı'nın ülkenin ekonomisinde doğurduğu bozuk durum ve bu durumun şairin kendi bütçesine yansıması, bir yandan da okuyucu kesiminin gösterdiği ilgisizlik yüzünden kısa ömürlü olmuştur.

Müstecâbîzâde bu durumu, yine Suûd el-Mevlevî'ye yazdığı bir mektubunda şöyle dile getirir:

"Hâdisât-ı eyyâm bizi dembeste-i hayret etti. Hele bir kere yaz geçsin, kışa doğru şu *Hıyâbân*'ı inşâallah dil-hâhımız derecesine getiririz derken (...) hâl-i şûriş-meâl zuhûruyla ne *Hıyâbân* kaldı, ne dillerde huzûr u sâmân. Şu belânın bir an evvel ümmet-i İslâmiyye hakkında hayırlı netice ile indifâı merhamet-i ilâhiyyeden tazarrû olunur. Bu ümid husûle gelirse *Hıyâbân*'ı parlak bir sûrette tekrar neşre muvaffak oluruz. Şimdiki halde ihtiyâr-ı tatil zarûrîdir."[17].

***

Yukarıda da temas ettiğimiz üzere, biz *Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyâm Tercümeleri*'nin iki nüshasını tespit ettik. Bunlardan birisi Balıkesir nüshasıdır

15 a.y., s. 550.

16 Suûd el-Mevlevî, "Müstecâbîzâde İsmet Bey", *Mahfil,* nr. 7, Cemâziyelevvel 1339, s. 124-125.

ki, Balıkesir'de yaşlı bir zatın elinde iken üzerinde çalışmak üzere tarafımıza intikal etmiştir. Balıkesir nüshası, Suûd el-Mevlevî Bey'in bir jest olmak üzere istinsah ederek şaire Midilli'deyken yahut İzmir'de *Hıyâbân*'ı çıkarma teşebbüsleri esnasında gönderdiği nüshadır. Nitekim Suûd el-Mevlevî, *Mahfil*'de bu konuda şöyle demektedir:

"Bir nüsha-i güzîdesi ancak nezdimde bulunan İsmet'in bu eser-i güzîni hânedân-ı âlî-i saltanat mensûbîn-i kirâmından bir zât-ı necîb ü edîb tarafından müellife karşı bir eser-i hürmet ve muhabbet olmak üzere bizzat istinsah buyurularak vesâtet-i âcizânemle müşârün ileyhe irsâl olunmuş idi."[18].

Ali Emîrî nüshasının başındaki önsözde ise Suûd Bey, bu eser husûsunda

"Midilli'de hengâm-ı iğtirâbında bunu yazmış ve o zamanlar oranın eşrâfından bulunan kitap ve mütâlaa meraklısı bir zâta müsveddesini ihdâ eylemiş ve o sıralarda mahall-i mezkûrda tahrîrât müdürü bulunan dayım Arif Bey tarafından ceste ceste istinsah edilerek mektuplarla taraf-ı kemterâneme irsâl edilmişti. Bilâhare mütercim-i muhteremine bu eser-i güzîn kalem-i kemterânemle istinsah edilerek takdim olunmuştu."[19] demektedir.

Yukarıda iktibas ettiğimiz *Hıyâbân*'dan ve bu eseri *Hıyâbân*'da tefrika etme arzusundan bahseden mektubunda da Müstecâbîzâde, Suûd el-Mevlevî'ye:

"Bendeniz bu risâleye *Hayyâm*'ı tefrika suretiyle derc etmek tasavvurundayım. Fakat nezdimde nüshası yok. Eğer sizdeki nüsha irsâl buyurulur veyahut bir mübeyyize istinsah ettirilerek gönderilirse, azîm teşekkürler ederim."[20] demekteydi. Buna göre, bu eserin Suûd el-Mevlevî tarafından birkaç defa istinsah edilerek İsmet Bey'e gönderilmiş olacağı ihtimâl dairesindedir.

Yukarıdaki iktibaslardan ilkinde, Suûd Bey, eserin istinsahını müstakil olarak hânedân-ı saltanattan birisine isnad etmekteydi. İkinci iktibasta ise, eseri kendisinin istinsah ederek yazarına gönderdiğini söylemektedir. Bu isnad ve eserin istinsahını kendisine mal eden iddia, Suûd Bey'in zuhûl eseri olarak söylediği bir durum olsa gerektir. Doğrusu, Balıkesir nüshasına bakarsak, eserin her iki şahıs tarafından ortaklaşa olarak istinsah edildiğidir. Gerçekten de Balıkesir nüshasında, eserin 70. rubâîsinden sonra düşülen bir not bu durumu izah etmektedir:

17 Ebussuûd-oğlu Suûd Yavsı, "Müstecâbîzâde İsmet", *Kaynak (Balıkesir Halkevi)*, c. 9, nr. 102-103, 19 Temmuz-Ağustos 1941, s. 551.

18 Suûd el-Mevlevî "Müstecâbîzâde İsmet Bey", *Mahfil*, nr. 7, Cemâziyelevvel 1339, s. 125.

19 "Bu Eser-i Güzînin Mütercim-i Mağfûru Müstecâbîzâde İsmet Bey Merhûma Dair Birkaç Söz", *Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyâm Tercümeleri*, Millet Ktp., Ali Emîri TY. Edb. 221, s. 3.

20 Suûd el-Mevlevî, "Müstecâbîzâde İsmet Bey", *Mahfil*, nr. 7, Cemâziyelevvel 1339, s. 124.

"Bu mecmua buraya kadar dâmâd-ı hazret-i şehriyârî atûfetlü Mahmud Refik Beyefendi hazretleri tarafından istinsah buyurulmuş ve mâ-ba'dinin tarafı kemterânemden ikmâl edilmesi müşârün-ileyh tarafından emrolunmuştur."

Buna göre bizim elimizdeki Balıkesir nüshasının, kuvvetli bir ihtimâl olarak, bizzat Müstecâbîzâde'ye Midilli'de iken gönderilen yahut ikinci bir ihtimal olarak, eğer çoğaltılıp gönderildiyse, yukarıda iktibas ettiğimiz mektubunda belirttiği istek üzerine *Hıyâbân*'da tefrika için gönderilen ve her iki halde de Müstecâbîzâde İsmet'in gördüğü asıl nüsha olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Bu nüshanın, Müstecâbîzâde'nin vefatından sonra ailesi tarafından diğer eşyalarıyla birlikte Balıkesir'e götürüldüğü anlaşılmaktadır. Ebussuûdzâde, İsmet Bey'in metrûkâtı hususunda şöyle demektedir:

"İsmet Bey'in son demlerinde bütün eserlerinin bu şâkird-i âcize tevdiini refîka-i muhteremesine vasiyet ettiği taraf-ı âcizâneme bildirilmişti. Bin türlü mevâni' zuhûruyla ne ben araştırabildim, ne de aile-i müşârün-ileyhâdan bir daha iş'âr vukûbuldu. Binaenaleyh eserler elime geçmedi. Buna çok müteessifim."[21].

Tokadîzâde Şekib Bey ise, Hüseyin Rif'at'in *Rubâiyyât-ı Hayyam ve Manzum Tercümeleri* adlı eserine[22] yazdığı bir takrizde:

"Müstecâbîzâde merhum İsmet Bey de yine o rubaîlerden tercümeli bir müntehabât vücuda getirmiş ise de, irtihâl-i elîmi tab'ına mâni olmuştur. Bu müntehabâtı âile-i muhteremesine intikâl eden metrûkâtı arasında gördüm, okudum."[23]
demektedir.

Bu çalışmamız esnasında görülen ikinci nüsha ise daha evvel de yukarıda zikri geçen, Millet Kütüphanesi Ali Emîrî kitapları bölümü TY. Edb. 221 numarada kayıtlı olan nüshadır. Bu nüsha, 1931 yılında, o sıralarda Millet Kütüphanesi'nde hâfız-ı kütüblük vazifesini yapan Suûd el-Mevlevî tarafından kendisindeki nüshadan istinsah edilerek kütüphaneye hediye edilmiştir. Gerek bu nüsha, gerekse Balıkesir nüshası okunaklı ve güzel bir rik'a ile yazılmıştır.

Bu durumda birisi Balıkesir nüshası, diğeri Ali Emîrî nüshası olmak üzere eserin iki nüshası mevcutur. Fakat Suûd el-Mevlevî'nin kendi elindeki nüshası ile, Midilli'de "Beybaba" denilen zâta sunulduğunu söylediği nüshanın

21 Ebussuûd-oğlu Suûd Yavsı, "Müstecâbîzâde İsmet", *Kaynak*, c. 9, nr. 102-103, 19 Temmuz-Ağustos 1941, s. 553.

22 Hüseyin Rifat, *Rubâiyyât-ı Hayyâm ve Manzum Tercümeleri*, İstanbul 1926, 175 s.

23 Tokâdîzâde Şekip, "Güzîde-beyân Şairimiz Hüseyin Rif'at Beyefendi'ye", *Rubâiyyât-ı Hayyam ve Manzum Tercümeleri*, İstanbul 1926, s.6

da varlığını bildiğimize göre, *Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyâm Tercümeleri*'nin en azından dört defa istinsah edilmiş olduğu belirmektedir. Fakat bu son iki nüshanın akıbeti meçhuldür.

***

Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyâm Tercümeleri'nin Müstecâbîzâde'nin Midilli'de sürgünde iken kaleme aldığı bir tercüme olduğunu söyledik. Ali Emîrî nüshasının sonunda Suûd el-Mevlevî'nin de belirttiği gibi, bu eser, Midilli'de yazarının bulunduğu sıkıntılı şartlarda, kütüphane imkânından mahrum bir ortamda kaleme alınmıştır. Buna rağmen eserde Müstecâbîzâde İsmet'in rubaîlerin pekçoğunda, yalnızca rubâînin tercümesini vermekle yetinmediğini, aynı zamanda müktesebatında bulunan yahut kendisi tarafından yazılan şiirlerle bu tercümeleri beslediğini görürüz. Tercümesi yapılan rubâînin meâline uygun olarak İsmet Bey Türkçe, Arapça, Farsça olarak bazan bir beyit, bazan bir kıta, bir mısra yahut konuyla ilgili bir âyet, bir hadîs-i şerif veya Arapça bir vecîze vs. koymaktadır. Bunlar arasında Edmond Harrocour'un *La Passion* isimli tiyatro oyunundan aldığı pasajlar dahi vardır. Ayrıca yazar, eserinin başına Hayyam'ın hayatını ve bilhassa onun matematikteki derin bilgisini, takvim bilgisindeki müktesebatını anlattığı uzun bir "Mukaddime" koymuştur.

Rubaîlerin tercümelerinden sonra, yukarıdaki paragrafta bahsedilen zenginleştirici ilâvelere bir örnek vermek gerekirse, 163. rubâînin Farsça metni verildikten sonra

"İşrete devamım istihsâl-i zevk u tarab maksadıyla olmadığı gibi, fesâd u terk-i dîn ü edeb için dahi değildir. Kendimi gâib ederek bir nefes almak isterim. İşte bâde-perestliğimin, sarhoşluğumun sebebi budur."

şeklinde Türkçe'ye aktarılmış ve hemen arkasından bu anlamı zenginleştirecek surette Muallim Naci'den ve Avnî Bey'den iki beyit iktibas edilmiştir:

"Zevk-ı mey bir ni'met-i uzmâdır ehl-i derd için
Sarhoşun her lağzişi bir secde-i şükrânıdır."

Muallim Naci

"Öyle mest et bizi ey sâkî-i rûh-efzâ kim
Hûşyâr olmayalım vakt-i kıyâmette bile."

Avnî Bey

Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyâm Tercümeleri'nde bulunan bu zenginleştirici misalleri şu şekilde gruplandırabiliriz:

- Âyet ve hadîs metinleri yahut meâlleri

- Türkçe, Arapça yahut Farsça kelâm-ı kibârlar yahut atasözü mahiyetini kazanmış ibareler, deyimler

- İslâm büyüklerinden, âlimlerinden, tasavvuf büyüklerinden alınmış vecizeler (Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Mevlânâ, Abdulhâlık Gucdevânî vs.)

- Arapça yahut Farsça şiirler (Mevlânâ, Bahaeddin Âmilî, Enverî, Molla Câmî, Ferîdüddin Attâr, Kelîm-i Hemedânî vs.)

- Eski yahut yeni Türk şairlerinden alınmış şiirler (Yunus Emre, Fuzûlî, İbn-i Kemal, Nef'î, Nedim, Nevres-i Kadîm, Seyyid Vehbî, Sâbit, Âkif Paşa, Ziya Paşa, Celâl Paşa, Muallim Naci, Abdülhak Hamid vs.)

- Şairin kendi şiirlerinden seçerek aldıkları misaller yahut o rubâî için yazdığı ve rubâînin manzum Türkçesi kabul edilebilecek örnekler (Bunlar metinde ekseriya "Li-mütercimihî" yahut "Li-münşiihî" ibareleriyle belirtilir).

- Müstecâbîzâde İsmet'in bizzat kendisinin eserini hazırlarken yahut daha kuvvetli ihtimal olarak, Suûd el-Mevlevî'nin istinsah sırasında eklediği Suûd el-Mevlevî'nin kendi şiirlerinden alınma örnekler (Bunlar da "Li-mübeyyizihî" veyahut "Li-müstensihihî" ibareleri ile belirtilmiştir. Ali Emîrî nüshasında müstensihin bunlardan bazılarını çıkardığı görülür ki bu durum, bu şiirlerin Suûd el-Mevlevî tarafından istinsah esnasında eklendiği ihtimâlini arttırmaktadır).

-Batılı yazarlardan alınan açıklayıcı misaller (Bunlar diğerlerine nazaran çok daha azdır. Sokrates, Edmond Harrocour gibi).

Bazı rubâîlerde ise İsmet Bey'in ya rubâînin "mebnî ale'l-hikâye" olduğunu belirterek, uzun uzun rubaînin dayandığı hikâyeyi anlattığı (71. rubâî) veyahut da rubâînin tazammun ettiği düşünceyi geniş bir şekilde, örnekler ve deliller serdederek şerh ve tafsîl ettiği görülür (44. ve 78. rubâî). Fakat bu şekilde şerhedilmiş rubâîlerin sayısı çok azdır.

Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyâm Tercümeleri'nde Ömer Hayyam'ın toplam 177 adet rubaîsinin Farsça metinleri ile birlikte mensur çevirileri yer almaktadır.

Müstecâbîzâde İsmet, rubâîleri kelimesi kelimesine değil, çizdiği duygu, hayal ve düşünce atmosferini verecek bir surette, kısmen rahat bir tutumla tercüme etmiş, çoğu kez rubâîde anlatılan fikri, nükteyi yahut duyguyu, ilâve cümlelerle, terkiplerle açmaya çalışmıştır. Tercümesinde bol terkibli bir dili tercih ettiğini görürüz.

Meselâ:

"Eblak-ı subh u şâmın ârâmgâhı olan bu köhne menzil-i âlem bir meclis-dir ki yüzlerce Cemşîd'e bezmgâh-ı ayş-ı sürûr, bir kasrdır ki yüzlerce Behrâm'a tekyegâh-ı gurûr olmuşdur." (17. rubaî)

"Felek hakkında söyledikleri bunca akvâl-i muhtelife ile esrâr u gavâmız-ı hilkate vukûf iddiasında bulunan bu bîhaberler zu'mlarınca hallâl-ı ukde-i râz u ma'rifet oldular. Hâlbuki esrâr-ı felekden hiç bir şeye kesb-i vukûf edemeyerek, evvelâ –güyâ ahkâm-ı gaybiyye ve serâir-i müstakbeleyi haber veren– ilm-i seyr-i nücûm kitabı telif ettiler. Sonra da derin bir uykuya dalıp gittiler." (18. rubaî)

Rubâîlerin tercümesinde Müstecâbîzâde'nin bir tavrı dikkat çekicidir. O, Hayyâm'ın serbest, hatta "mülhidâne" fikirlerini beyan eden rubâîlerinin tercümesini yapmakta, fakat hemen arkasından sağlam bir itikadın ve ehl-i sünnet inancından ayrılmayan bir düşüncenin adeta zımnî tepkisi olarak bir âyetle, bir hadîsle yahut İslâm büyüklerinden birisinin sözüyle tersini söylemeye, sanki çürütmeye çalışmaktadır. Meselâ 44. rubâîden sonra yaptığı geniş açıklamanın sonunda "Onun (Allah'ın) şanı bu söylediklerinden tamamıyla münezzehtir." (İsrâ/43) âyetini zikretmesi, 78. rubâînin tercümesinden sonra birkaç sayfa tutan uzun açıklaması,

"Yazık ki sermâye-i ömr-i azîzi bîhûde telef edip elden çıkardık. Ecelin pençe-i bî-âmânından pekçok ciğerler hûn oldu. Öbür cihandan kimse gelmedi ki misâfirîn-i âlem-i ukbânın ahvâli nasıl olduğunu ondan tahkîk u suâl edeyim!"

şeklinde tercümesini yaptığı 144. rubâînin hemen akabinde Sâbit'in

Haşre îmân getir ey mülhid-i fâcir ki sana

Âhiretten hatt-ı ta'lîk ile hüccet gelmez!"

beytini zikretmesi bu kabilden örneklerdir.

Bazan da 146. rubâîde ve 147. rubâîde olduğu gibi Hayyâm'ın dediğini tevil etmeye, hoş göstermeye çalıştığı görülmektedir.

Yukarıda görüldüğü üzere, Müstecâbîzâde'nin, ömrünün sonlarına doğru, tekrar ele alarak gözden geçirmeyi ve zenginleştirmeyi düşündüğü bu eseri, kanaatimizce, bu yönüyle, Türkçe'deki Hayyâm rubâîsi tercümeleri içinde farklı ve daha cazip bir yerde durmaktadır. Zira diğer mütercimler ya yalnızca çeviriyi yapmışlar, yahut rubâîleri uzun uzadıya açıklamışlardır. Oysa Müstecâbîzâde bu

edebî metinleri, Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca'daki geniş müktesebâtıyla yine edebî bir şekilde, edebî metinlerle zenginleştirmiş, çeşnilendirmiştir. Bu Müstecâbîzâde'nin eserini adeta Hayyâm yumağı etrafında oluşmuş bir antoloji mahiyetine de büründürmüştür.